

Мова гістарычнай навукі

Круглы стол 31.05.2003

Алесь Смалянчук (Гародня)
доктар гістарычных навук,
прафесар кафедры тэорыі і гісторыі права
Беларускага інстытута правазнаўства

ДА ПРАБЛЕМЫ АСАБЛІВАСЦЯЎ ТЭРМІНАЛОГІІ ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУКІ

У разважаннях пра спецыфіку гістарычнай навукі часта выказваецца думка, што гістарычныя даследаванні не маюць уласнай адметнай мовы і выкарыстоўваюць мову паўсядзённасці¹. Пры гэтым частка навукоўцаў прымае падобнае становішча як аб'ектыўную рэчаіснасць. Іншыя сцвярджаюць, што гэта толькі “праблема росту”, і гістарычная навука павінна выпрацаваць уласную навуковую мову, якая толькі і можа гарантаваць поспех даследавання. Негатыўны адказ на пытанне *Ці мае гісторыя ўласную мову?* прымушае задумацца над іншым пытаннем *Ці павінна гістарычная навука мець уласную навуковую мову?*

Праблема гістарычнай тэрміналогіі непазбежна закранае сферу лінгвістыкі. Яшчэ Марк Блок лічыў неабходным уключыць лінгвістыку ў спіс дапаможных гістарычных дысцыплінаў, якія вывучаюцца ва ўніверсітэтах: “Паводле якой абсурднай логікі людзям, якія добрую палову часу свайго навучання знаёмяцца з прадметам заняткаў толькі праз слова... дазваляецца не ведаць лінгвістыкі?”²

Гісторыкам сапраўды варта звярнуць увагу на некаторыя падставовыя пытанні мовазнаўства, звязаныя з тэрміназнаўствам як навукай пра тэрміны. У першую чаргу гэта датычыць суадносінаў паміж “тэрмінам” і “паняццем”. Трэба заўважыць, што адзінае азначэнне “тэрміна” ў беларускім мовазнаўстве адсутнічае. Найчасцей сустракаюцца пэўныя варыяцыі таго азначэння, якое дадзена ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы: “Тэрмін – слова або словазлучэнне, якое дакладна абазначае пэўнае паняцце якой-небудзь спецыяльнай галіны навукі, тэхнікі, мастацтва і пад.”³ Некаторыя мовазнаўцы прапануюць больш шырокае разуменне “тэрміна”. Напр., Алена Лапкоўская (Гародня) лічыць тэрмінам

¹ Напр., пра гэта казаў польскі гісторык Д.Грынберг у лекцыі, прачытанай 14 верасня 2002 г. у Варшаве ў Цэнтры даследавання антычнай традыцыі (Ośrodek badań nad tradycją antyczną).

² Цытата па: Про А. Двенадцать уроков по истории. Москва, 2000. С. 65.

³ Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. М.Судніка і М.Крыўко. Мн., 1996. С. 673.

слова ці лексікалізаванае спалучэнне, якое суадносіцца з адпаведным спецыяльным паняццем навукі ці тэхнікі і мае сваю дэфініцыю⁴.

Ва ўсіхразважаннях на конт тэрміналогіі трэба ўлічваць, што тэрмін фактычна з'яўляецца толькі назвай паняцця. Зразумела пры гэтым, што для тэрміналагічнага даследавання вялікае значэнне мае само паняцце. Сувязь тэрміна з навуковым паняццем з'яўляецца яго вызначальнай уласцівасцю. Пры гэтым трэба таксама ўсведамляць, што тэрмін застаецца элементам моўнай сістэмы і жыве па яе законах. Менавіта гэтым часта тлумачацца парушэнні адназначнай адпаведнасці тэрміна і паняцця, што характэрна для большасці тэрмінасістэмаў. Тэрміналогія пэўнай навукі найчасцей вызначаецца як сукупнасць альбо сістэма тэрмінаў, якая суадносіцца з сістэмай паняццяў адпаведнай навукі і функцыянуе ў структуры пэўнай мовы. Гэтыя дзве сістэмы – сістэма паняццяў і сістэма тэрмінаў – узаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены.

Адной з асноўных праблемаў тэрміназнаўства з'яўляецца пытанне пра суадносіны спецыяльнай тэрміналогіі і сістэмы агульналітаратурнай мовы⁵. Справа ў тым, што для фарміравання новых тэрмінаў выкарыстоўваюцца ўжо існуючыя ў мове словаўтваральныя мадэлі. У выніку выразнае размежаванне агульнай і спецыяльнай лексікі не заўсёды магчыма з-за адноснай рухомасці межаў значэння слоў, а таксама з-за наяўнасці ў тэрміналогіі тых самых лексіка-семантычных працэсаў, якія адбываюцца ў лексіцы агульналітаратурнай мовы. Зразумела, што на развіццё тэрміналогіі таксама ўплывае эвалюцыя навукі, г.зн. дзейнічаюць экстралінгвістычныя фактары.

Большасць даследчыкаў даказваюць прынцыповую правільнасць палажэння аб адзінстве слова і тэрміна і з'яўляюцца прыхільнікамі тэорыі слоўнасці тэрміна і лексічнасці тэрміналогіі. Вядомы лінгвіст А.Рэфармацкі перакананы, што паміж тэрміналогіяй і нетэрміналогіяй няма бездані. Паводле яго думкі, нельга думаць, што тэрміны складаюцца з іншых гукаў і не падпарадкоўваюцца граматычным законам дадзенай мовы. “Калі б гэта было так, – сцвярджаў даследчык, – то тэрміналогія не належала б дадзенай мове, а наогул уяўляла б сабою іншую мову”⁶.

Крыніцамі фарміравання тэрміналагічнай лексікі беларускай навукі звычайна з'яўляюцца лексіка ўласна беларускай мовы, іншых нацыянальных моваў і, безумоўна, міжнародны лексічны фонд, які прадстаўлены грэка-лацінскімі словамі і марфемамі. Фарміраванне новых тэрмінаў адбываецца праз запазычанне гатовых адзінак (слоў і словазлучэнняў), выкарыстання гатовых частак (марфем)

⁴ Лапкоўская А. Сучасная беларуская багатычная тэрміналогія. Дысертацыя на суісканне навуковай ступені кандыдата філалагічных навук. Мн., 1998.

⁵ Реформатский А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. Москва, 1961. С. 46-51.

⁶ Реформатский А. Введение в языковедение. Учебник для студентов филологических факультетов. 4-е изд. Москва, 1967. С. 111.

у якасці элементаў або шляхам уласна словаўтварэння. Аднак асноўнымі спосабамі ўтварэння тэрміналагічнай лексікі прынята лічыць наступныя: 1) лексіка-семантычны (змяненне значэння, а не формы слова); 2) марфалагічны (пераход адной часткі мовы ў іншую) і 3) сінтаксічны (словазлучэнне)⁷.

Асвятляючы праблему тэрміна, даследчыкі фармулююць шматлікія патрабаванні, якім ён павінен адпавядаць. Сярэд іх такія ўласцівасці, як матываванасць (г.зн., што тэрмін не павінен уводзіцца без вострай неабходнасці), дакладнасць, кароткасць, зручнасць утварэння новых слоў, адсутнасць сінонімаў, дублетаў і амонімаў. Лінгвіст Э.А. Натансон, абагульніўшы думкі розных даследчыкаў, вылучыў наступныя патрабаванні: 1) тэрмін павінен: дакладна суадносіцца з паняццем; быць лексічна сістэмным; адпавядаць сінтаксічным нормам літаратурнай мовы; быць па магчымасці кароткім і монасемічным; 2) тэрмін не павінен: быць плеанастычным (г.зн., утрымліваць паўторную або дубліраваную інфармацыю); змяшчаць дадатковую інфармацыю, мець сінонімы і амонімы.

Цікавае ўяўляе вопыт польскіх даследчыкаў, якія прапануюць наступныя агульнанавуковыя прынцыпы ўтварэння новых тэрмінаў:

1. Новыя тэрміны, як замена агульнапрынятых, не павінны ўводзіцца без вострай неабходнасці.
2. Тэрмін павінен абапірацца на айчынныя традыцыі словаўтварэння або адпавядаць лексіцы, якая мае міжнароднае распаўсюджванне. Пры гэтым тэрмін павінен быць утвораны або цалкам з айчынных каранёў, або цалкам – з замежных.
3. Тэрмін павінен утрымліваць толькі адну інфармацыю на кожную акалічнасць (не быць плеанастычным).
4. Тэрмін павінен адпавядаць толькі аднаму паняццю.
5. Тэрмін павінен мець адзін карань або адну структуру для родавай групы блізкіх тэрмінаў.
6. Тэрмін павінен быць па магчымасці кароткім і лёгкім для вымаўлення і запамінавання, а таксама не ствараць праблемаў у спалучэнні з іншымі тэрмінамі.
7. Тэрмін павінен адпавядаць прынцыпам моўнай правільнасці.
8. Тэрмін не павінен выклікаць у кагосьці пачуцця абурэння ці раздражнення. Ён павінен падабацца⁸.

Цікава, што на першае месца польскія навукоўцы паставілі прынцып матываванасці ўвядзення новага тэрміна. Наўрадці гэты прынцып задаволіць прыхільнікаў стварэння адметнай мовы гістарычнай навукі.

⁷ Ужо згаданая А. Лапкоўская ў дысертацыйным даследаванні прыйшла да высновы, што асноўнай матэрыяльнай субстанцыяй для нацыянальнай тэрміналогіі ў галіне батанікі (20-я гг. 20 ст.) з'яўлялася лексічная база беларускай мовы. Абсалютная большасць тэрмінаў была ўтвораная сінтаксічным спосабам.

⁸ Nowicki W. O ścisłości pojęć i kulturze słowa w technice. Warszawa, 1978. S. 33-37. Пры гэтым аўтар спаслаўся на кнігу: Mazur M. Terminologia techniczna. Warszawa, 1961.

Безумоўна, трэба асобна вылучыць тыя патрабаванні, якія прад’яўляе да тэрмінатворчасці кожная нацыянальная гістарыяграфія. У прыватнасці, даследчык, які належыць да беларускай нацыянальнай гістарычнай традыцыі, не павінен забываць, што галоўным суб’ектам беларускай гісторыі з’яўляюцца беларусы (“русіны”, “літвіны”, “беларусцы” і г.д.), а асноўным аб’ектам даследавання – Беларусь (не “Усходнія крэсы” і не “Паўночна-заходні край Расеі”).

Падчас падрыхтоўкі да канферэнцыі падалося, што многія папрокі ў адрас беларускай гістарычнай навукі з нагоды пэўнай навуковай недакладнасці яе тэрміналагічнага апарату значна перабольшаны. Праблема, безумоўна, існуе. Але гэта праблема не толькі нашай айчынай навукі. Вось, што, напрыклад, пісаў пра стан французскай гістарыяграфіі яе прадстаўнік Антуан Про: “Французскія гісторыкі не заўсёды дэманструюць строгае ўжыванне тэрмінаў. Іх гістарыяграфічная традыцыя не прымушае да гэтага. Больш філасофская германская традыцыя адрозніваецца ў гэтым сэнсе, і часцяком у Германіі кніга па гісторыі пачынаецца з раздзела, цалкам прысвечанага абгрунтаванню тэрмінаў, якія потым будуць выкарыстоўвацца аўтарам. Імкнучыся пазбегнуць паўтораў і карыстаючыся шкалярскімі правіламі пераказу, французскія гісторыкі іншым разам ужываюць некалькі слоў для пазначэння той самай рэаліі. Яны гавораць дзяржава і ўрад, а іншым разам – улада, у той час як гэтыя словы пазначаюць розныя рэаліі. То яны гавораць пра сацыяльны клас, то – пра сацыяльныя групы, то – пра колы. Такая лёгкасць годная шкадавання, але яна з’яўляецца распаўсюджанай з’явай і не цягне за сабой негатывных наступстваў, пакуль не прыводзіць да парушэння структуры і цэльнасці канцэпцыі”⁹.

Праблема тэрміналогіі – гэта глабальная праблема гістарычнай навукі, у велькай ступені абумоўленая яе ўласнымі асаблівасцямі. У беларускім варыянце яна да таго ж абцяжарана ўмовамі развіцця айчынай гістарыяграфіі ў 19–20 ст. Палітычны і ідэалагічны дыктат значна абмяжоўваў навуковы патэнцыял беларускіх даследчыкаў.

Мова гісторыі, сапраўды, не з’яўляецца цалкам штучнай мовай з уласнымі граматычнымі катэгорыямі і дакладна вызначанымі адметнымі тэрмінамі. Мова гісторыі – гэта пераважна звычайная штодзённая мова, у якой побач з навуковымі тэрмінамі прысутнічаюць літаратурныя і публіцыстычныя выразы, параўнанні, метафары, скарачэнні і г.д. Яна напоўнена старажытнай лексікай (архаізмамі), але адначасна ў ёй шмат новаствораных тэрмінаў. Гэта незвычайна багатая мова, бо даследчыку прыходзіцца з яе дапамогай характарызаваць усе бакі жыцця чалавека.

Варта заўважыць, што кожны спецыяльны тэкст складаецца з лексікі тэрміналагічнай (тэрміны і прафесіяналізмы, што з’яўляюцца назвамі спецыфічных паняццяў навукі) і нетэрміналагічнай (агульнанавуковая лексіка і агульнаўжывальныя словы).

⁹ Про А. Дванадцать уроков... С. 138.

Аналіз фрагментаў трох “знакавых” тэкстаў беларускай гістарыяграфіі 20 ст. дазволіў убачыць прыблізныя суадносіны тэрміналагічнай і нетэрміналагічнай лексікі ў гістарычных працах*:

1. В.Ластоўскі “Кароткая гісторыя Беларусі” (Вільня, 1910). Пачатак раздзелу “Беларусь пад Расеяй”: 121 – 879, г.зн. тэрміналагічная лексіка складала 12,1%.
2. У.Ігнатоўскі “Кароткі нарыс гісторыі Беларусі” (Мінск, 1991). Пачатак раздзела “Беларусь у складзе Расійскай імперыі”: 181 – 819, г.зн. тэрміналагічная лексіка складала 18,1%.
3. М.Біч “Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь” (БГЧ №1, 1993). Раздзел “Становішча Беларусі ў складзе Расійскай імперыі”: 225 – 775, г.зн. тэрміналагічная лексіка складала 22,5%.

(Для параўнання адзначым што тэрміналагічная лексіка спецыяльных тэкстаў па моўных дысцыплінах і г.зн. “дакладных” навуках складае звычайна ад 35 да 50%).

Чалавечае жыццё, якое з’яўляецца галоўным аб’ектам гістарычных даследаванняў, з цяжкасцю паддаецца ўпарадкаванню пры дапамозе тэрэтычных схемаў. Украінская даследчыца Наталія Якавенка ў адным з інтэрв’ю звярнула ўвагу на суадносіны паміж тэорыяй і эмпірычнай гісторыяй. “Буйныя метадалагічныя працы, - заўважыла яна, - ствараюцца як правіла філосафамі і культуролагамі, г.зн. людзьмі, якія не займаюцца прыкладнымі даследаваннямі. Гэтыя пабудовы звычайна не вытрымліваюць праверкі эмпірычным матэрыялам. Жыццё кожны раз бярэ сваё. Яно не настолькі дысцыплінавана, як тэрэтычныя схемы. Гісторык-прыкладнік імкнецца пра гэтыя рэчы не думаць. У яго простае заданне муляра¹⁰”.

Не менш крытычна пра магчымасць адекватнага адлюстравання гістарычнай рэчаіснасці ў тэрміналагічным і паняццёвым апарате выказаўся ўжо спамянуты А.Про. На яго думку, “нельга сцвярджаць, што тэрміны прыдаюць гісторыі строгі лагічны парадак... Канцэптуалізацыя ўпарадкоўвае гістарычную рэчаіснасць, але гэтакі ўпарадкаванне адноснае і заўсёды толькі частковае, бо рэальнае ніколі не можа быць зведзена да рацыянальнага. Рэальнае заўсёды ўтрымлівае элемент выпадковасці, і канкрэтныя асаблівасці непазбежна парушаюць прыгажосць і парадак канцэптаў... Жыццё пастаянна выходзіць за рамкі лагікі... Канцэптуалізацыя ўносіць у рэальнае некаторы парадак, але гэта недасканалы і няпоўны... парадак”¹¹.

Апроч таго, нельга забываць, што гісторыя ўяўляе сабой пэўную сацыяльную практыку, а г.зн., што яна выконвае сацыяльныя функцыі, напр., адстойванне пэўных маральных і ідэалагічных каштоўнасцяў ды інш. Гэтае выкананне патрабуе эмацыянальна афарбаванай мовы, якая б уплывала не толькі на інтэлектуальную сферу, але і на пачуццёвую. Усё гэта непазбежна ўплывае на тэрміналагічны апарат навукі. Многія яе тэрміны ўзятыя з паўсядзённай мовы, што непазбежна вядзе да полісеміі, залежнасці тэрміну ад кантэксту, у якім ён ужываецца, і г.д.

* аналізаваліся фрагменты памерам у 1000 адзінак

¹⁰ http://mail.tut.by/Redirect/www.niurr.gov.ua/ru/ukr_rus/bulletin_5/yakovenko.htm

¹¹ Про А. Двенадцать уроков... С. 139.

Іншая асаблівасць тэрміналагічнага апарату гістарычнай навукі звязана з выкарыстоўваннем тэрмінаў іншых сацыяльных дысцыплінаў. Даўно заўважана, што гісторыя “высежвае яйкі, якіх не знесла”¹². Сапраўды, імпартаванне тэрмінаў стала неад’емнай рысай развіцця гістарычнай навукі. У выніку назіраецца сумеснае карыстанне блізкімі навукамі (напр., гісторыя і паліталогіяй, гісторыя і культуралогіяй) тымі самымі тэрмінамі. І гэта невыпадкова. Гістарычнае даследаванне ахоплівае мінулае чалавека і чалавецтва ва ўсіх мажлівых аспектах – нацыянальным, палітычным, сацыяльна-эканамічным, а таксама цывілізацыйным і культурным. Гэта азначае, што гістарычная навука ў пэўным сэнсе з’яўляецца інтэгральнай дысцыплінай, бо яна можа лічыць “сваімі” пытанні іншых навуковых дысцыплінаў, падвяргаючы іх дыяхроннаму даследаванню, якое з’яўляецца выключна гістарычнай спецыфікай. Прэтэнзіі на інтэгральнасць прадугледжваюць выкарыстанне метадаў і вынікаў даследаванняў розных сацыяльных навук. Міждысцыплінарнасць у сваю чаргу прадугледжвае агульны навуковы апарат альбо агульны набор інструментаў. Агульны ў тым сэнсе, што асобныя паняцці павінны мець адно і тое ж значэнне ў розных навуках.

Аднак працэс пераймання тэрмінаў не носіць выключна аднакіраваны характар. Здраецца так, што гісторыя толькі вяртае сабе тыя тэрміны, якія былі выпрацаваныя якраз у яе нетрах, але з часам сталі ўспрымацца як тэрміны паліталогіі, культуралогіі, эканомікі, рэлігіязнаўства ды інш. (“правыя”, “левыя”, абсалютызм, міф і г.д.). Пры гэтым імпартаваныя тэрміны звычайна губляюць сваю адназначнасць (строгасць), перастаюць ужывацца ў сваім абсалютным значэнні, атрымліваючы пэўную спецыфікацыю.

Праблемы гістарычнай тэрміналогіі актыўна дыскутуюцца сярод польскіх калегаў. У цэнтры дыскусій два пытанні: 1) Што характэрна для ўласна гістарычнай тэрміналогіі? 2) У якой ступені гісторыкі могуць карыстацца тэрміналогіяй, выпрацаванай іншымі навукамі¹³.

На думку польскай даследчыцы В.Мошчэньскай, уласна гістарычныя тэрміны характарызуюцца перш за ўсё тым, што іх змест выразна ўказвае на гістарычны перыяд і гістарычную падзею, да якой яны адносяцца, г.зн. яны маюць пэўнае “гістарычнае” абмежаванне часам, прасторай і падзеяй (ці працэсам). Большасць польскіх гісторыкаў, зыходзячы з таго, што розныя сацыяльныя навукі маюць агульную тэрыторыю даследавання, сцвярджаюць неабходнасць выкарыстання гісторыкамі паняццяў і тэрмінаў іншых сацыяльных навук. Яны аддаюць перавагу не ўтварэнню новых тэрмінаў, а разумнаму выкарыстанню тэрміналогіі іншых сацыяльных навук з іх абавязковай уніфікацыяй¹⁴.

Аднак многія навукоўцы прытрымліваецца думкі пра неабходнасць выпрацоўкі ўласна гістарычных тэрмінаў, бо толькі гэта, паводле іх меркавання, даз-

¹² Тамсама. С. 140.

¹³ Fitowa A. Słownik słów kluczowych z historii Polski. Kraków, 1992. S. 11.

¹⁴ Тамсама. С. 14.

воліць гісторыі знаходзіць агульныя заканамернасці і выказаць іх у навуковых катэгорыях. Такая пазіцыя мае падтрымку прыхільнікаў школы Аналаў, дзе выразна прысутнічае погляд, што гісторык стварае гісторыю, у т.л. і г.зв. “голыя факты”, што па сутнасці ўся гісторыя – гэта не што іншае як выбар. Апроч таго тэрмінатворчасць раскрывае сутнасць і вынікі навуковага пошуку. Тэрміны, – пісаў Г.О.Вінакур, – не з’яўляюцца, а прыдумваюцца, утвараюцца ў працэсе асэнсавання іх неабходнасці¹⁵.

На карысць неабходнасці пастаяннага абнаўлення тэрміналагічнага апарату сведчыць таксама тэндэнцыя развіцця гістарычнай навукі, якая, паводле выразу А.Фіговай, эвалюцыянуе ад “культу фактаў” да “культу структур”, г.зн. ад апісання фактаў (ідэаграфічная навука) да адкрыцця навуковых законаў (номатэтычная навука)¹⁶. Заўважым, аднак, што гэтая неабходнасць абнаўлення і папаўнення тэрміналагічнага апарату гістарычнай навукі зусім не азначае неабходнасць выпрацоўкі ўласна гістарычнай навуковай мовы, зразумелай пераважна гісторыкам.

На маю думку, спадзяванні на магчымасць выпрацоўкі дакладнай навуковай мовы гісторыі ніколі не рэалізуюцца, ды і не варта гэтага рабіць. Мова гістарычнай навукі заўсёды будзе шматаспектнай і павінна такой быць, бо гісторыя адрасаваная не толькі групе спецыялістаў, але таксама шырокаму колу непрафесійных чытачоў. Трэба прызнаць, што ў гістарычнай тэрміналогіі заўсёды будуць спалучацца рысы навуковасці і публіцыстыкі.

Аднак гэта зусім не азначае, што гісторык не павінен звяртаць увагу на тэрміналагічны апарат. Наадварот, раздзелам, у якім тлумачацца асноўныя тэрміны, павінна распачынацца кожная сур’ёзная навуковая публікацыя. Гэта павінна стаць нормай культуры гістарычнага даследавання. Таксама неабходна жорстка прытрымлівацца пэўных агульнанавуковых, лінгвістычных і гістарычных патрабаванняў да выпрацоўкі новых тэрмінаў. І, безумоўна, гісторыкі, як і даследчыкі іншых сацыяльных дысцыплінаў, павінны імкнуцца да адназначнага разумення тэрмінаў, якія выкарыстоўваюцца ў розных навуках пра чалавека.

¹⁵ Вінакур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института философии, литературы и истории (МИФЛИ). 1939. Т. 5. С. 24.

¹⁶ Fitowa A. Słownik słów kluczowych... S. 6-7.

*Ірына Будзько (Менск),
кандыдат філалагічных навук,
старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі беларускай мовы
Інстытута мовазнаўства імя Язуба Коласа НАН Беларусі*

ГІСТАРЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ: ГЕНЕЗІС, ДУБЛЕТНАСЦЬ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦА

Гісторыя грамадскіх адносінаў не можа быць адарвана ад гісторыі моваў, на якіх гаварыла ці якімі карысталася тая ці іншая людская супольнасць у розныя гістарычныя перыяды. Асабліва актуальным моўнае пытанне становіцца пры вывучэнні ўзаемаадносінаў і генетычнага развіцця блізкіх народнасцяў, напрыклад, усходніх славян у часы сярэднявечча і ўтварэння дзяржаўнасці. Нягледзячы на тое, што такая лінгвістычная дысцыпліна, як гістарычная граматыка ці гісторыя славянскіх літаратурных моваў, перакрочыла ўжо паўтара стагоддзі, па гэтую пару ў мовазнаўчай літаратуры няма адзінай думкі наконт дакладнага вызначэння такіх тэрмінаў, як *старажытнаруская мова* (*древнерусский язык*), *стараруская мова*, *агульнаўсходнеславянская мова* і г.д.

Філалагічная навука канстатуе, што яшчэ да нашай эры на падмурку аднаго з індаеўрапейскіх дыялектаў сфармавалася праславянская мова, якая стала мовай-вытокаем для ўсіх сучасных славянскіх моваў. Тэрмін, выбраны моваведамі, вельмі трапны і поўнасю супадае з англійскім *Proto Slavonic* і нямецкім *Urslavische Sprache*. Абапіраючыся на агульныя тэндэнцыі і параўнальныя дадзеныя сучасных славянскіх моваў, многія праславянскія словы рэканструюваны. У гэтымалагічных слоўніках яны пазначаны знакам *. Напрыклад: **kоnь-ць < kоnь*, **na-ken-lo < kоnь*. Агульнапрынятым лічыцца старажытнае чаргаванне *e/o*, таму словы *конец* і *начало* ўзыходзяць да аднаго кораня *kоnь* (кропка, пункт, з якога можа штосьці пачынацца і якім можа нешта заканчвацца). На працягу доўгага перыяду праславянскі дыялект развіваўся як адзіны моўны субстрат з тоеснай структурай. Агульнапрызнанай была думка аб тым, што ў другой палове першага тысячагоддзя нашай эры адбываўся распад праславянскай мовы на асобныя славянскія дыялекты, што было звязана перш за ўсё з пашырэннем тэрыторыі, дзе жылі славянскія плямёны і з разнастайнымі кантактамі іх з іншымі народнасцямі (напрыклад, з балтамі). Паводле апошніх даследаванняў распад праславянскай мовы навукоўцы адносяць да 4 ст. н.э. З-за адсутнасці пісьмовых крыніцаў і непаўнаты дыялектных і гісторыкалінгвістычных дадзеных у мовазнаўстве існуе шэраг пытанняў, што прывяло, напрыклад, да выдзялення г.зв. *балта-славянскай праблематыкі*.

Прыкладна з 5 ст. н.э. ва ўсходнеславянскай моўнай групе выдзяляюцца дыялекты, якія сталі прамовамі сучасных трох усходнеславянскіх моваў — рускай, беларускай і ўкраінскай. Мы не маем падставы казаць пра раптоўнае ўтварэнне трох моваў з адной, мы гаварым толькі аб тэндэнцыях, якія былі ўласцівыя дыялектам усходнеславянскай групы плямёнаў: поўнагалоссе, адсутнасць носавых галосных, змены ў сістэме кансанантызму і г.д. Моўная карціна на ўсходнеславянскіх землях змянілася са з’яўленнем пісьменнасці і прыняццем хрысціянства.

Да гэтага мы гаварылі толькі аб рэканструяваных моўных асаблівасцях, якія былі ўласцівыя носьбітам на ўзроўні вуснага маўлення, бо ніякіх пісьмовых тагачасных крыніцаў мы не маем. З’яўленне пісьменнасці ва ўсходніх славянаў, з аднаго боку, спрасціла працу мовазнаўцаў, бо нашмат лягчэй апеляваць якімі-небудзь высновамі ў апоры на пісьмовыя крыніцы, аднак з другога боку, паставіла перад намі шмат пытанняў, адказаць на якія і сёння вельмі няпроста. Характэрныя мову богаслужэбных і кананічных кнігаў, якія былі перакладзены святымі Кірылам і Мяфодзіем у 9 ст., лінгвісты карыстаюцца тэрмінамі *стараславянская* і *царкоўнаславянская мовы*. Розніца паміж імі — толькі ў лакалізацыі. *Стараславянская мова* — мова самых старажытных славянскіх пісьмовых помнікаў, якія дайшлі да нас (10–11 ст.). У яе аснову пакладзены паўднёvasлавянскі салунскі дыялект, аднак з самага пачатку стараславянская мова насіла характар міжнароднага моўнага субстрату, зразумелага ўсім групам славянскіх плямёнаў. *Царкоўнаславянская мова* — мова помнікаў славянскай пісьменнасці, якія ствараліся па ўзору першых перакладаў, зробленых Кірылам і Мяфодзіем, аднак ўвабралі ў сябе ўжо мясцовыя разнавіднасці. Таму ў лінгвістычнай літаратуры часта можна сустрэць выразы тыпу “царкоўнаславянская мова ўсходнеславянскай рэдакцыі (альбо ізводу)”, “царкоўнаславянская мова балгарскай (македонскай, сербскай, харвацкай глагалічнай) рэдакцыі” і інш. Каб адрозніць царкоўнаславянскую мову пазнейшых часоў, выкарыстоўваюцца тэрміны *старацаркоўнаславянская* і *царкоўнаславянская мовы*. У першым выпадку гаворка ідзе ўсё пра тыя ж помнікі пісьменнасці 10–11 ст., у другім — аб больш позніх творах на царкоўнаславянскай мове, стварэнне якіх працягвалася яшчэ ў 19 ст.

Калі мы будзем гаварыць пра 10–14 ст., то традыцыйны погляд на лінгвістычную сітуацыю ва ўсходніх славянаў адлюстроўвае наступнае выказванне: “У сучасным мовазнаўстве бяспрэчна ўстаноўленым лічыцца факт, што літаратурныя мовы сучасных усходнеславянскіх народаў — рускага, украінскага і беларускага — па свайму паходжанню ўзыходзяць да старажытнай адзінай літаратурна-пісьмовай мовы, якая была ва ўжытку ва ўсходніх славян у перыяд іх супольнага жыцця на працягу 10–14 ст.”¹

Гаворка ідзе аб *старажытнарускай мове* (т.зв. *древнерусский язык*). Цытата гэта як найлепш адлюстроўвае вядомую схему, прапанаваную яшчэ Р.І. Аванесавым:

¹ А.І.Жураўскі. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. I. Мн., 1967. С. 15.



Схема гэтая патрабуе далейшага ўдакладнення і пераасэнсавання. Калі мы гаворым, што праславянская мова ў сярэдзіне першага тысячагоддзя распалася на асобныя славянскія дыялекты, мы маем на ўвазе перш за ўсё вусныя народныя дыялекты. Калі мы гаворым пра тое, што старажытнаруская мова распалася на старабеларускую, стараўкраінскую і старарускую, мы маем на ўвазе перш за ўсё мову пісьменнасці ўсходніх славянаў, якая стваралася на аснове царкоўнаславянскай мовы, і на пачатковым этапе свайго існавання яшчэ не поўнасю адлюстроўвала рысы народных усходнеславянскіх дыялектаў. У апошнія часы тэрмін *старажытнаруская мова* часта стаў замяшчацца тэрмінам *агульнаўсходнеславянская мова*, які быў прапанаваны М.І.Таўстым.

Тэрміны *старажытнаруская* і *стараруская мовы* былі фактычна аб'яднаныя расейскімі вучонымі, калі стаў выходзіць “Словарь русского языка 11 – 17 вв.” пад рэдакцыяй члена-карэспандэнта АН СССР С.Г.Бархударова, для стварэння якога былі даследаваны каля 950 помнікаў пісьменнасці, з іх – 120 (г.зн. каля 12%) перыяду 11 – 14 ст.

Працэс засваення і трансфармацыі царкоўнаславянскай пісьмовай традыцыі на ўсходнеславянскіх землях характарызаваўся наяўнасцю дзвюх тэндэнцый: працягам стварэння рэлігійнай літаратуры на царкоўнаславянскай мове і развіццём на падмурку кірылічнага пісьма свецкай (у т.л. дзелавой) пісьменнасці. Па ступені пранікнення народных усходнеславянскіх элементаў у пісьмовы тэкст абодвух тыпаў мы і можам вызначаць перыяд утварэння літаратурнай мовы той ці іншай усходнеславянскай народнасці. Прычым, з аднаго боку, асабліва каштоўнымі для нас з'яўляюцца дзелавыя помнікі, рознага роду дагаварныя граматы і г.д., бо яны ў пэўнай ступені адлюстроўваюць жывую народную мову, аднак з другога боку, няма і не можа быць больш важнага доказу існавання літаратурнай мовы на ўсходнеславянскіх землях, чым наяўнасць рэлігійнай літаратуры на беларускай, рускай або ўкраінскай мовах (а не на царкоўнаславянскай).

Што тычыцца беларускіх земляў, тэндэнцыя замены царкоўнаславяншчыны беларускімі моўнымі рысамі праявілася ўжо ў 15 ст. (узгадаем такія помнікі пісьменнасці, як Чэцця 1489 г., Зборнік біблейскіх кніг пачатку 16 ст., перакладзены на старабеларускую літаратурную мову габрэямі непасрэдна з ідышу, Псалтыр 16 ст. і г.д.). Аднак аб поўным выцясненні царкоўнаславянскай мовы з рэлігійнага ўжытку можна гаварыць толькі пачынаючы з 1580 г., калі ўбачыла свет “Евангелле” ў перакладзе В.Цяпінскага.

У мовазнаўчай літаратуры да сённяшняга дня застаецца нявысветленым пытанне аб намінацыі дзяржаўнай мовы ВКЛ. Для абазначэння афіцыйна-дзела-

вой мовы таго перыяду існуюць намінацыі *канцылярская мова ВКЛ* (К.Станг), *простая мова* (Б.А.Успенскі), *руська мова*, *старабеларуская літаратурная мова*. Апошні тэрмін лічыўся агульнапрынятым і да нядаўняга часу ім карысталася большая частка мовазнаўцаў, нягледзячы на крытычнае стаўленне некаторых небеларускіх лінгвістаў. Тэрмін, прапанаваны К.Стангам, на жаль, не ахоплівае ўсю старабеларускую пісьменнасць, а тычыцца толькі канцылярыскіх і справаходчых дакументаў, створаных на тэрыторыі ВКЛ; тэрміны *простая мова* і *руська мова* ўвогуле вельмі неканкрэтныя: *простай мовай* часта называецца мясцовы дыялект некаторых паўночна-заходніх беларускіх гаворак, а што тычыцца *рускай мовы*, то ў пераважнай большасці выпадкаў лексема *руський*, зафіксаваная ў помніках беларускай пісьменнасці, пішацца без знака ь, што адлюстроўвае на пісьме падзенне рэдукаваных, якое адбылося ўжо ў 12 – 13 ст.:

а писар земски^s по руску маеть литэрами и словы рускими вси листы и поэвы писати (Ст. 1566, 416); *тотъ статѣть новоправленъ^s ... тисмомъ польскимъ И рѣскимъ дрѣковати, и в поветы розслати велели есмо* (Ст. 1588, прадмова).

Акрамя таго, *руський* у старабеларускай мове мог значыць і ўвогуле агульнаўсходнеславянскі, і праваслаўны, і кірылічны (што тычылася пісьма), і старабеларускі, тым больш, што ў помніках пісьменнасці зафіксавана спалучэнне *простая руская мова*: *Маеть и тепер книжицѣ великого и чудовного старца Макари[≥], з грецкогw на простѣю рускѣю мовѣ, власне дл[≥]вас самых ... преложеныи бесѣды, albo казан[≥]* (Духоўныя бяседы святога айца Макарыя. Вільня, 1627. С. 9).

Усе названыя недарэчнасці прывялі да існавання і дыскутавання ў мовазнаўчых колах пытання аб размежаванні беларускіх і ўкраінскіх помнікаў пісьменнасці, напісаных на г.зв. *простай мове*. Так, у працы І.Агіенкі “Размежаванне ўкраінскіх помнікаў ад беларускіх”, што была напісана ў 1934 г. і актыўна цытуецца сучаснымі ўкраінскімі мовазнаўцамі, можна прачытаць наступнае: “У цэлым Вялікім Княстве Літоўскім, асабліва прымаючы пад увагу, што з дапамогай унii Лiтвы з Польшчай у яго ўвайшла і Галіччына, безумоўна большасць склаў украінскі народ, які да таго ж і культурай быў вышэйшы за народ беларускі; у сувязі з гэтым я не магу не дапусціць, што ў “літоўскіх” канцылярыях не працавалі і ўкраінцы. У нас неяк пашырылася думка, што ў літоўскіх канцылярыях працавалі самі беларусы, а канцылярскаю мовай была там толькі мова беларуская. Думаю, што гэта было не так і што адсамага пачатку заснавання дзяржаўных канцылярыяў у іх працавалі і ўкраінцы. Украінскай шляхты ў той час было ледзь не больш, чым беларускай, таму дапускаць, што канцылярыі абслугоўваліся толькі беларусамі, няма ніякіх падставаў”². Калі б гэта было так на самой справе, мы ніякім чынам не гаварылі б пра агульную мову канцылярыяў ВКЛ, пра агульную мову юрыдычных помнікаў. Калі б кожны пісар альбо перапісчык уносіў у помнікі пісьменнасці

² І.І.Агіенку. Розмежування пам’яток украінскіх від беларускіх. “Записки чина св. Василя Великого”. Т. VI. Вып. 1-2. Львів, 1935. С. 283.

рысы індывідуальнага стылю, то мы гаварылі б толькі пра такія з’явы, як “мова дагаварных грамад”, “мова Літоўскіх статутаў” і г.д.; карацей кажучы, не вялося б ніякай гаворкі пра агульную дзяржаўную мову ВКЛ. Тым больш, што мова *profanum*, г.зн. мова свецкіх помнікаў пісьменнасці не вычэрпваецца толькі дзельнымі актамі, юрыдычнымі дакументамі і статутамі ВКЛ. Сюды мы можам таксама ўключыць перакладныя рыцарскія аповесці (“Аповесць аб Трышчыне і Ізольдзе”, “Аповесць аб Троі”, “Аповесць аб Баве-каралевічу”), творы рэлігійна-палемічнай літаратуры, летапісы (Баркулабаўскі, Быхаўца і г.д.).

Што тычыцца характарыстыкі мовы *profanum* у ВКЛ, то з пэўнай ступенню даставернасці мы можам пра яе сказаць наступнае:

- што гэта была ўсходнеславянская мова;
- што лексічны склад яе змяшчаў шмат запазычанняў (пераважна паланізмаў, чэхізмаў, германізмаў);
- што ў ёй толькі пачалі праяўляцца тэндэнцыі, уласцівыя сучаснай беларускай мове.

На сённяшнім этапе развіцця філалагічная навука ўключае ў склад помнікаў старабеларускай пісьменнасці і значную колькасць рэлігійнай літаратуры, напісанай на царкоўнаславянскай мове, падмацоўваючы гэта фактам, што яна стваралася на тэрыторыі ВКЛ, утрымлівае пэўныя ўсходнеславянскія ўкрапленні на ўсіх моўных узроўнях і з’яўляецца ў такой жа ступені культурна-гістарычнай спадчынай беларусаў, як і “Катэхізіс” Сымона Буднага або “Евангелле” Васіля Цяпінскага. Таму варта было б уводзіць паступова ў навуковы ўжытак тэрмін *мова ВКЛ*, беручы, аднак, пад увагу той факт, што пераважная большасць помнікаў пісьменнасці, у тым ліку твораў, якія былі створаны перш за ўсё для грамадскіх патрэбаў, былі напісаны на старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове.

Пытанні да Ірыны Будзько

Захар Шыбека (Менск): Як Вы лічыце, наколькі рэальна прыняцце Вашых тэрміналагічных прапаноў у суседніх славянскімі краінамі?

Вы карыстаецеся тэрмінамі “пан” і “гаспадзін”. Мяне цікавіць, наколькі правамерна іх ужываць гісторыку ў сацыяльна-эканамічным кантэксце?

Віталь Скалабан (Менск): Вы ўжывалі тэрмін “старабеларуская літаратурная пісьмовая мова”. Можа лепей усё ж такі ўжываць тэрмін “старабеларуская мова”?

Ірына Кітурка (Гародня): Як “свецкая мова” Вялікага княства Літоўскага адрознівалася ад “свецкай мовы” Маскоўскага княства?

Алег Латышонак (Беласток): Ці можна выкарыстоўваць тэрмін “мова ВКЛ”, калі там ужывалася некалькі моваў?

Валянцін Голубеў (Менск): Як крыніцы называюць мову ВКЛ? Якую інтэрпрэтацыю тэрмінам крыніцаў можа даць даследчык-лінгвіст? Што мелася на ўвазе пад тымі тэрмінамі (дэфініцыямі), якія ўжываліся ў крыніцах?

Чаму тая пісьмовая мова ВКЛ, пра якую Вы казалі, моцна набліжаная да чэшскай мовы?

Сяргей Токць (Гародня): Як Вы ставіцеся да тэорыі Успенскага, што ў ВКЛ існавала славяна-рускае двухмоўе, а ў Маскоўскай дзяржаве – дыгласія?

Уладзімер Сосна (Менск): Раней гісторыкі шырока ўжывалі тэрмін “старажытнаруская народнасць”. Сёння многія ад яго адмовіліся. А як быць з тэрмінам “старажытнаруская мова”?

Валянцін Мазеу (Менск): Як паўплывала кнігадрукаванне на развіццё мовы ВКЛ?

Аляксандар Краўцэвіч (Гародня): Калі нарэшце закончыцца выданне Гістарычнага слоўніка беларускай мовы?

Якаў Басін (Менск): Ці былі створаны слоўнікі мовы ВКЛ?

Адказы Ірыны Будзько

Адказ З.Шыбеку: Наколькі рэальна ўспрыняць тэрміна “старабеларуская літаратурная пісьмовая мова” нашымі суседзямі на поўдні і на поўначы? Хачу сказаць, што праца на падобных канферэнцыях нагадвае нейкую віртуальную рэальнасць. Не бывае так, каб пасля выступлення, адразу быў уведзены новы тэрмін. Больш важна акрэсліць існуючыя тэндэнцыі. Апроч таго нельга забываць, што мовазнаўства – гэта вельмі традыцыйная навука. Уводзячы новы тэрмін, мала растлумачыць, чаму ты яго ўводзіш. Трэба прывязаць гэты тэрмін да існуючай традыцыі і лепш за ўсё прымірыць яго з гэтай традыцыяй. Што датычыць прапанаванага тэрміну, то няма падставаў спадзявацца, што нашыя паўночныя і паўднёвыя суседзі яго прымуць.

Тэрміны “пан” і “госпадын” шырока выкарыстоўваліся як звароты. Першы з іх быў вельмі пашыраны (“паны-рада”). Маем шмат фіксацый гэтага тэрміну. Другі сустракаецца трохі радзей. Этымалогія ад слова “гасподзь”.

Адказ В. Скалабану: Па-першае, патрэбнае пэўнае размежаванне. У падручніках па гісторыі або ў навукова-папулярных працах мы можам карыстацца тэрмінам “старабеларуская мова”. Але навуковыя даследаванні паказваюць, што гэта менавіта літаратурная пісьмовая мова. Яна практычна не гучала. Па-другое, гісторыя беларускай літаратурнай мовы – гэта перш за ўсё гісторыя мовы асобных літаратурных помнікаў. Усе помнікі старабеларускай пісьменнасці падзяляюцца на тры жанрава-стылістычныя разнавіднасці: 1) дзелавыя тэксты; 2) рэлігійная літаратура; 3) свецка-мастацкія тэксты. Напрыклад, перакладная літаратура ўтрымлівае рысы той мовы, з якой яна была перакладзеная. Рэлігійная праваслаўная літаратура ўвабрала ў сябе рысы царкоўнаславянскай мовы. Статуты ўтрымліваюць шмат юрыдычнай лексікі. Тут варта згадаць тэорыю “трохстылей”, пра якую пісаў М. Ламаносаў. Патрэбны дыферэнцыяваны падыход.

Адказ І. Кітурка: Вядомы філолаг Філін яшчэ да вайны пісаў пра тое, што да 18 ст. дзяржаўнай мовай Маскоўскай Русі была царкоўнаславянская мова. Гэты

тэзіс выклікаў дыскусію. Філіна абвяргалі, але, на маю думку, ён мае рацыю. У царкоўнаславянскай мове, якая была распаўсюджаная на тэрыторыі ўсходніхславянаў, вызначыліся дзве тэндэнцыі – свецкая і рэлігійная. Уласна царкоўнаславянская моўная стыхія паслядоўна захоўваецца ў рэлігійнай сферы, у сферы “sacrum”. У свецкую тэндэнцыю пачалі пранікаць усходнеславянскія моўныя элементы. Гэта адлюстравалася ў “Руская праўдзе”, “Аповесці мінулых гадоў”, “Слове пра паход Ігаравы”. Мы можам казаць толькі пра ступень наяўнасці ўсходнеславянскіх элементаў у гэтых тэкстах. Аднак царкоўнаславянская аснова прасочваецца таксама і тут. Яна відавочная.

Адказ А.Латышонку: Чаму я прапаную тэрмін “мова ВКЛ”, калі ў канцылярыі вялікага князя ўжываліся некалькі моваў? Мне асабіста ён таксама не падабаецца, але лічу, што яго можна ўжываць. Калі ствараўся адзел беларускай мовы ў Інстытуце мовазнаўства НАН, калі распачынаўся праект гістарычнага слоўніка беларускай мовы, то была праведзена вялікая праца па размежаванні царкоўнаславянскіх і беларускіх помнікаў. Царкоўнаславянская спадчына, створаная на беларускіх землях, была адкінутая. Не ўлічвалі Тураўскае Евангелле, Словы Кірыла Тураўскага, Жыцце Еўфрасінні Полацкай, надпіс на крыжы св.Еўфрасінні, Друцкае Евангелле, “Апостал” Францішка Скарыны. Можна працягваць гэты пералік. Помнікі ляжаць у Вільні быццам нікому не патрэбныя, а іх неабходна ўключыць у нашу культурную спадчыну.

Расейскія мовазнаўцы ў Слоўнік рускай мовы 11 – 18 ст. уключылі ўсе літаратурныя помнікі і царкоўнаславянскай, “рускай” традыцыі. У нас іншая сітуацыя. Вось і атрымліваецца, што мы маем каля 150 помнікаў літаратуры, а расейцы – каля 950. Аналагічная сітуацыя існуе на Украіне. Ёсць Слоўнік стараўкраінскай мовы 11 – 14 ст., у які ўключана царкоўнаславянская лексіка.

На маю думку, тэрмін “мова ВКЛ” можа аб’яднаць усе гэтыя тэндэнцыі. Больш чым слоўнік патрэбная праца, якая б увабрала ў сябе ўсю пісьмовую спадчыну, якая стваралася на тэрыторыі ВКЛ і мела розную моўную аснову.

Адказ В.Голубеву: Як крыніцы называюць гэтую нашу мову і як сучасныя даследчыкі інтэрпрэтуюць тагачасныя назвы? Некалькі цытатаў: “А пісар земскі па руску мае лігарамі і словы рускімі ўсе лісты і позвы пісаць” (Статут 1566 г.); “Тот Статут новапраўлены пісьмом польскім і рускім друковаті і в поветра заслаті велелі есмо” (Статут 1588 г.); “Маеце теперь книжку великого і чудотворного старца Макарія с грецкого на простую рускую мову власне для вас самых приложениа і беседы або казанія” (Духовные беседы святого старца Макарія. Вільно, 1627 г.).

Шырока выкарыстоўваўся этнонім “рускі” (не “руські”, як пішуць на Украіне). Менавіта ён акрэсліў свецкую мову ВКЛ. Як мы зараз яго інтэрпрэтуем? У падручніку ганаровага акадэміка Беларускай АН Дурнава (1927) (аўтар пазней быў рэпрэсаваны) адзначаецца, што існуюць два разуменні тэрміна “руская мова”. Першае – руская мова як мова ВКЛ. Другое – руская мова як мова Расейскай дзяржавы. Сёння мы не можам карыстацца гэтым тэрмінам, бо прыйшлося

б пісаць спецыяльныя падручнікі, каб растлумачыць ягоны гістарычны сэнс. Трэба шукаць новы тэрмін.

Як растлумачыць блізкасць да чэшскай мовы? Існуе паняцце моўнай сістэмы. Помнікі сярэднявечча, напісаныя на тэрыторыі ВКЛ, належаць да ўсходнеславянскай мовы. Чэшская мова – гэта мова заходніх славянаў. Магчыма меліся на ўвазе запазычаныя з чэшскай мовы (“чэхізмы”), якія выкарыстоўваліся ў канцылярскай юрыдычнай лексіцы. Па праблеме запазычанняў можна чытаць асобную лекцыю. Пры перакладзе помніка з чэшскай мовы непазбежныя чэхізмы, пры перакладзе з польскай – паланізмы і г.д.

Адказ С.Токуцю: Я ўжо казала пра дзве тэндэнцыі – “sacrum” і свецкасць. Менавіта тут можна назіраць гэтыя з’явы. Я лічу, што лепш карыстацца тэрмінам “двухмоўе” (або білінгвізм), бо дыгласія – гэта паняцце статычнае. Ім пазначаюць размежаванне камунікатыўных функцый мовы. Атрымалася, што царкоўнаславянская мова адносілася да рэлігійнай сферы, а старабеларуская літаратурная пісьмовая мова – да грамадска-палітычнай. Тэрмін “білінгвізм” больш адпавядае моўнай сітуацыі ВКЛ. Да таго ж шэраг помнікаў існуюць на моўным паўзмежжы, дзе немагчыма адразу вызначыць прыналежнасць да выразна акрэсленай тэндэнцыі.

Адказ У.Сосне: Сёння ўводзіцца ў навуковы ўжытак тэрмін “усходнеславянская мова”, які таксама не адпавядае рэчаіснасці, бо моўная агульнасць назіралася толькі ў пісьмовых крыніцах. Паколькі і зараз мы маем дыялекты, то можна ўявіць сабе, якая велізарная розніца паміж мовамі розных усходнеславянскіх рэгіёнаў існавала ў сярэднявеччы. Старажытнаруская мова – гэта мова пісьмовых помнікаў 11 – 14 ст., створаных на тэрыторыі Кіеўскай Русі.

Адказ В.Мазу: Кнігадрукаванне дало магутны штуршок развіццю пісьмовай мовы. Не трэба забываць, што развіццё кнігадрукавання супала з уздымам пратэстантызма і пашырэннем уніяцтва ў Беларусі. Пранікненне народнай моўнай стыхіі ў рэлігійныя тэксты было абумоўленае рэлігійнай сітуацыяй. Пісьмовая (канцылярская) мова выразна адрознівалася ад рэлігійных тэкстаў.

Адказ А.Краўцэвічу: Праца над гістарычным слоўнікам беларускай мовы закончана, але калі выйдзе з друку апошні том цяжка сказаць. Зараз выдаецца 1 – 2 тамы ў год. Усяго выйшла ўжо 22 тамы, а плануецца – 37. Можца самі палічыць, колькі спатрэбіцца часу, каб увесць слоўнік выйшаў з друку.

Адказ Я.Басіну: Існуюць два сярэднявечныя слоўнікі мовы ВКЛ – *Лексіконь словенороский* П.Бярынды і *Лексис* Зізанія.

Андрэй Кіштываў (Менск): Тэрміны “беларуская эканоміка” і “эканоміка Беларусі” для мяне тоесныя. Беларуская эканоміка, безумоўна, мела нацыянальны твар. Гэта няцяжка прасачыць, аналізуючы ўсе катэгорыі насельніцтва, якія былі ўцягнутыя ў нацыянальныя працэсы. Можна, напрыклад, узяць апісанне Дзісенскага уезда на пачатак 20 ст., калі здавалася б, што рынак павінен быў ужо знівельраваць этнічныя адметнасці ягоных удзельнікаў. Аднак у дакументах даюцца выразныя этнічныя характарыстыкі суб’ектаў рынка. Хоць усе гэтыя суб’екты выходзілі з адным і тым жа таварам.

Ніхто не будзе спрачацца, што існавала розніца ў вядзенні справаў паміж купцом-стараверам і купцом-іудзеям. Тое ж самае датычыць фабрычнай прамысловасці і рамесных майстэрняў. Фабрыкі часта мелі нацыянальны твар. Напрыклад, у яўрэйскіх прадпрыемстваў субота была заўсёды выходным днём.

Калі мы ўжываем тэрмін “беларуская эканоміка”, то павінны аўтаматычна ўключыць у яго тое, што Святлана Куль-Сяльвестава лічыць культурным кампанентам. Аднак гэта можна зрабіць толькі пасля грунтоўнага вывучэння беларускай эканомікі. У гэтым выпадку на ўзроўні ментальнасці мы адразу будзем разумець яе адрозненні ад нямецкай, амерыканскай, японскай ды іншых эканомік.

Рэпліка С.Куль-Сяльвеставай (Гародня): Эканоміка мае ўласны культурны кампанент, які ўваходзіць у гісторыю культуры.

Алег Латышонак (Беласток): Спачатку пра пісьмовую мову ВКЛ. Яе пастаянна імкнуцца па-новаму акрэсліць. Але ж кожная новая назва – гэта стварэнне новага не існуючага быту. Мы проста множым гэтыя віртуальныя быты, калі называем тую мову “старабеларускай” ці “мовай ВКЛ” (яна ж не заўсёды была мовай юрыдычна замацаванай, а пасля яе замяніла польская мова). Адносна сцвярджэння пра асаблівасці мовы асобных помнікаў літаратуры, хачу заўважыць, што мы таксама называем жывую беларускую мову “беларускай”, а калі ад’язжаем кіламетраў на 50 або нават пераходзім у суседнюю вёску, то сустракаемся з іншай гаворкай. Пры гэтым усе гэтыя гаворкі мы не саромеемся называць беларускімі. Не разумею, чаму сустракаючыся з асаблівасцямі мовы розных помнікаў, мы не можам іх аб’яднаць і акрэсліць адной мовай. Лічу ўсе гэтыя новыя тэрміны нічым не абгрунтаванымі. З такім самым правам можам называць гэтую мову беларускай, тым больш што ў 17 ст. яна так ужо і называлася. Менавіта не старабеларуская, а беларуская.

Адносна этнічнасці уніятаў. Звяртаю ўвагу, што “рускасць” як этнаканфесійная адметнасць была зломленая пратэстантызмам. З яго прыходам стала зразумела, што “рускі” не значыць праваслаўны, бо практычна ўся эліта ВКЛ стала пратэстанцкай, пры гэтым па-ранейшым называючы сябе “русінамі”.

Можна разглядаць унію як праяву Контррэфармацыі. У гэтым выпадку тагачаснае беларускае праваслаўе будзе выглядаць як працяг Рэфармацыі. Пра гэта ўжо пісалі. Рэфармаванае праваслаўе падтрымлівала нацыятворчую плынь насуперак уніі, якая кансервалава “рускасць”. Менавіта праваслаўе ідэйна абумовіла падзел “русі” на асобныя народы. Якраз праваслаўныя падзяліліся на беларусаў і маларасіян. Калі ж весці гаворку пра жыхароў сучаснай Расеі, то тут не было праблемы. Ва ўсіх крыніцах яны называюцца “масква”, “маскавіты” і г.д. Нічога не трэба прыдумваць.

Якаў Басін Менск): Я хачу ўзняць, на мой погляд, адно вельмі важнае пытанне. Папяздзіце на назву нашай канферэнцыі – “Праблемы тэрміналогіі беларускай гістарычнай навукі”. Але чаму навукі? Мне падаецца, што ўзнятыя праблемы маюць надзвычай важнае практычнае значэнне. Я хачу зачытаць фрагмент дэфініцыі генацыду, прынятай Жэнеўскай канвенцыяй 1948 г. “Пра папярэджванне наступу генацыду і пакаранні за яго”. Дык вось у нацыянальна-культурнай галіне да генацыду адносіцца знішчэнне мовы, рэлігіі альбо культуры якой-небудзь нацыянальнай, расавай альбо рэлігійнай групы, у т.л. забарона карыстання нацыянальнай мовай паўсядзённа або ў школах, забарона друку і распаўсюджвання выданняў на мове такой групы, знішчэнне музеяў, бібліятэк, школ, гістарычных помнікаў, будынкаў, якія прызначаны для патрэбаў рэлігійнага культу і г.д. Усё гэта складовыя паняцця “генацыд”. Гэтае злчынства караецца Міжнародным трыбуналам.

Амаль усе сённяшнія даклады былі звязаныя з нацыянальнымі праблемамі. Сёння адно з галоўных слоў нашай інтэлігенцыі – гэта слова “русіфікацыя”. Дакладней “татальная русіфікацыя”, ад якой церпяць не толькі нацыянальныя меншасці, але і тытульная нацыя. Русіфікацыя з’яўляецца характэрнай рысай сённяшняга дня. Калі б мы сёння разабралі такія паняцці, як акультурацыя, асіміляцыя, этнацыду дачыненні да нашай сённяшняй беларускай культуры і культуры нацыянальных меншасцяў, мы б убачылі, што ў нашай краіне адбываецца тое, за што павінны караць адпаведна Жэнеўскай канвенцыі 1948 г.

Сёння страта нацыянальнай групавой свядомасці і нацыянальнай самасвядомасці адбываецца пры фактычным захаванні элементаў мовы, культуры, традыцыі. Хоць здавалася б, што гэта ўзаемавыключныя фактары.

Што здарылася пасля з’яўлення новага закона пра рэлігію? Аказалася, што пры роўнасці рэлігій мы можам мець адкрытую няроўнасць канфесій. Значыць трэба разбіраць паняцце “роўнасць” ва ўсіх культуралагічных аспектах.

Я шкадую, што сёння адсутнічае Яўген Разэнблат, які павінен быў выступіць з рэфератам па праблеме Галакосту і генацыду. Гэтая праблема зноў жа мае практычнае значэнне. Пры адсутнасці дакладна акрэсленных паняццяў і тэрмінаў многія людзі не маюць магчымасці называцца ахвярамі генацыда, ахвярамі Галакосту, ахвярамі сталінскіх рэпрэсій. Не зусім зразумелыя суадносіны тэрмінаў “канцэнтрацыйны лагер” (з’яўўся ў першыя гады савецкай улады) і “лагер знішчэння”. Ці аднолькавыя гэта паняцці? Як яны спалучаюцца з праблемай Галакосту?

Застаецца пытанне, што называць гетам. У сярэднявеччы ў перакладзе з італьянскай мовы гэта раён горада, дзе канцэнтравалася пэўная рэлігійная або нацыянальная група. А што такое гета для перыяда II сусветнай вайны? Энцыклапедыі ўказываюць, што гэта гарадская мясцовасць, якая стала месцам канцэнтрацыі яўрэйскага насельніцтва. А калі яно знаходзілася не ў горадзе, а ў сельскай мясцовасці, дзе не было калючага дроту і Judenrata? Напрыклад, калі з’явіліся карнікі, каб знішчыць яўрэяў Глыбоцкага гета, то тыя пайшлі ў лес. Але праз два месяцы выйшлі з лесу, бо пачалася зіма. У выніку ўсе яны былі знішчаныя. Апроч таго гета ў румынскай зоне акупацыі – гэта адно, а ў нямецкай – зусім іншае. У залежнасці ад дэфініцыі многія людзі не могуць даказаць, што яны з’яўляюцца ахвярамі нацызму.

Тое ж можна казаць пра тэрміны “эвакуацыя” і “бегства”.

Усё гэта праблемы нашага сённяшняга дня. Менавіта таму патрэбны вельмі сур’ёзны разгляд такіх паняццяў як “генацыд”, “Галакост”, “этнацыд”.

На пачатку красавіка гэтага году ў Музеі Вялікай Айчыннай вайны адбылася канферэнцыя, падчас якой прафесар Малашка заявіў, што Галакост – гэта не толькі знішчэнне 800 тыс. беларускіх яўрэяў, гэта яшчэ і знішчэнне 2 млн. беларускіх грамадзянаў неяўрэйскай нацыяльнасці. Чалавек не разумее, якая розніца існуе паміж генацыдам наогул, генацыдам армянаў, генацыдам яўрэяў перыяду Хмяльніччыны і расавым знішчэннем яўрэяў у гады II сусветнай вайны, што ў 1960 г. атрымала назву “Галакост”. Мы абавязаны пра гэта пісаць і гаварыць, бо гэта праблема сённяшняга дня.

Некалькі слоў пра яўрэйскі супраціў. Ці меў ён месца? А ці мог быць яўрэйскі неўзброены супраціў? А што рабіць з яўрэйскімі партызанскімі атрадамі? Іх было дзевяць, але іх не жадаюць прызнаваць, называючы “сямейнымі”.

Усё гэта праблемы вельмі актуальныя, і я прапаную працягваць гэтую размову на наступных канферэнцыях.

Алесь Смалянчук (Гародня): Хачу падзякаваць Ірыне Будзько за вельмі цікавы выступ. Лічу, што прагучаўшыя крытычныя заўвагі звязаныя з тым, што мы, гісторыкі не заўсёды можам зразумець лінгвіста, як і наадварот. За тымі тэрмінамі, якія прапанавала сёння спадарыня Ірына, выразна адчуваецца імкненне пашырыць беларускую культурную спадчыну літаратурнымі помнікамі, якія чамусьці ігнаруюцца гісторыкамі культуры, і выпрацаваць паняццёва-катэгарыяльны апарат, які даваў бы максімальна адэкватнае ўяўленне пра моўную сітуацыю ў ВКЛ.

Алесь Краўцэвіч (Гародня): Хачу акцэнтаваць увагу шануюнага спадарства на той гістарычны момант, у які мы праводзім нашу канферэнцыю. Эвалюцыя тэрміналогіі кожнай навукі ідзе бесперапынна. Аднак, асабліва ў гістарычнай навуцы, бываюць моманты, калі перамены ў грамадскай сітуацыі востра патрабуюць пераасэнсавання паняццёвага і тэрміналагічнага апарата. Мы якраз перажываем перыяд, калі змена статусу нашай краіны (ад падпарадкавання ўраду СССР да незалежнасці) апырэдзіла перамены ў гістарычнай навуцы. У першую чаргу гэта датычыць тэрміналагічнага апарата. На пачатку 90-х гг. яны пачалі ўводзіцца явачным парадкам. Напрыклад, замест тэрміна “Вялікая Айчынная вайна” мы сталі ўжываць тэрмін “Другая сусветная вайна”, змяніўся таксама тэрміналагічны апарат для пазначэння падзелаў Рэчы Паспалітай і захопу Расеяй беларускіх земляў ды інш. Але таксама відавочны адваротны працэс, а менавіта – спроба рэанімацыі былой савецкай, а фактычна каланіяльнай гістарыяграфіі паспрыяла вяртанню з небясы многіх ідэалагізаваных тэрмінаў. Менавіта таму нашая канферэнцыя можа стаць пунктам акцэнтацыі, які неабходны дзеля прыспяшэння тэрміналагічных пераменаў у гістарычнай навуцы.

У сувязі з гэтым Рада БГТ і рэдакцыя *Гістарычнага альманаха* ўводзіць у часопісе рубрыку “Тэрміналогія”. Матэрыялы рубрыкі будуць спрыяць шырокаму абмеркаванню праблемы тэрміналогіі гістарычнай навукі. З цягам часу матэрыялы гэтай рубрыкі ўвойдуць у Тэрміналагічны слоўнік гісторыі Беларусі, праца над якім ужо ідзе. “Першай ластаўкай” гэтага абмеркавання стаўся адказ Генадзя Сагановіча на крытыку з боку Ігара Марзалюка адносна ўжывання такога варыянта імя расейскага цара Івана IV як “Іван Жаклівы”.

Запрашаю сяброў БГТ і ўдзельнікаў нашай канферэнцыі прыняць актыўны ўдзел у гэтай рубрыцы. Абяцаю, што рэдакцыя будзе звяртацца да многіх з вас персанальна.

Святлана Куль-Сяльверстава (Гародня): На маю думку, працэс росту беларускай гістарычнай навукі найбольш заўважальны ў пытаннях тэрміналогіі. Сёння мы звяртаемся да тэрмінаў, якія пачалі выкарыстоўваць на пачатку 90-х гг., але цяпер імкнемся надаць ім сапраўды акадэмічнае гучанне. Назіраецца нармальны працэс росту гістарычнай навукі, калі яна пазбываецца тэрмінаў, якія выйшлі з публіцыстыкі і ідэалогіі. Сёння фарміраванне тэрміналагічнага апарату і вызначэнне зместу тэрмінаў з’яўляецца адной з важнейшых задачаў. Я заклікаю зрабіць рэвізію беларускай гістарычнай тэрміналогіі пачатку 90-х гг.

Алесь Смалянчук (Гародня): Дакладнае вызначэнне кожнага тэрміна і стварэнне тэрміналагічнага слоўніка ў гістарычнай навуцы звычайна вядзе да таго, што праз год ствараецца яшчэ адзін, яшчэ больш прэтэнцыёзны слоўнік. Гэта бясконцы працэс. Раз і назаўсёды вызначанай тэрміналогіі ў нашай навуцы не можа быць.

Валянцін Голубеў (Гародня): Не хацелася б, каб у выніку нашай канферэнцыі адбыўся чарговы перахлёст. Наше сённяшняе абмеркаванне паказала, што беларуская гістарычная навука знаходзіцца на даволі высокім узроўні, у т.л. і тэрміналогія. Асноўныя падыходы, выпрацаваныя нашымі папярэднікамі, вытрымалі выпрабаванне часам. Мы крытыкавалі толькі пэўныя ідэалагічныя падыходы, навязаныя падчас кіравання КПСС, або тыя, што прыйшлі з польскай, расейскай і савецкай гістарыяграфіі. У вялікай ступені мы ад іх ужо пазбавіліся. Рэвалюцыі рабіць не трэба. На пасяджэнні, прысвечаным тэрміналогіі сацыяльна-эканамічнай гісторыі мы фактычна толькі ўдакладнялі некаторыя тэрміны. Няма вялікіх праблемаў і з тэрміналогіяй гісторыі культуры. Мы даследуем гісторыю культуры Беларусі. Ніхто нічога іншага не прыдумае. Можна яшчэ сказаць, што вывучаем гісторыю культуры беларускага народу, але гэта будзе тое ж самае.

Мы ўпершыню не пабаяліся сказаць, што ёсць рэчы, ад якіх трэба адмаўляцца. Гэта цяжка, бо непазбежна сутыкненне з гісторыкамі старэйшага пакалення. Многія з іх ніколі не прымуць пераменаў па тых або іншых прычынах. Мы павінны гэта ўлічваць, але паступова пераводзіць тэрміналогію гістарычнай навукі на беларускую нацыянальную плёбу.

Трэба таксама адзначыць, што па вялікаму рахунку асноўная навуковая тэрміналогія ўжо распрацаваная еўрапейскай гістарыяграфіяй. Мы наўрад ці ўнясем нешта прынцыпова новае. Але нам варта выкарыстаць вопыт нашых суседзяў па стварэнні тэрміналогіі нацыянальнай гістарыяграфіі.

Алесь Краўцэвіч: Не магу цалкам пагадзіцца з думкай В.Голубева наконт таго, што святовая гістарыяграфія ўжо выпрацавала асноўны тэрміналагічны апарат. Гэтае сцвярджэнне затушоўвае тую праблему, дзеля якой мы тут сабраліся. Сапраўды святовая навука мае ўласныя прынцыпы стварэння тэрміналагічнага апарату. Гэта бясспрэчна, але мы тут сабраліся, каб выпрацаваць менавіта нацыянальны аспект. Не ведаю, ці параіць нам святовая навука, ужываць тэрмін “Інфлянты”, або тэрмін “Лівонія”, называць пануючую дынастыю ў ВКЛ дынастыяй Ягелонаў або дынастыяй Гедымінавічаў. Гэта мы павінны вырашаць самі.

Святлана Куль-Сяльверстава: Не трэба забывацца, што сусветная гістарычная навука развіваецца. На кожным сваім этапе яна ставіць і вырашае новыя задачы. Нам не трэба аглядацца на замежных калегаў і не трэба чакаць, калі яны зробіць за нас нашу справу.

Апроч таго святовая гістарычная навука пастаянна пераасэнсоўвае свой тэрміналагічны апарат. Я прыводзіла прыклад з ацэнкай тэрміна “руская культура” сучаснымі расейскімі даследчыкамі, а можна прывесці і іншыя.

Хацелася б таксама пачуць ад Валянціна Голубева дэфініцыю тэрміна “беларускі народ”. Ён казаў пра гісторыю культуры беларускага народа, а можа трэба казаць пра культуру беларускай інтэлігенцыі або культуру беларускага этнаса.

Захар Шыбека (Менск): Я хацеў бы звярнуць увагу на акадэмічны бок той праблемы, якая сабрала ўсіх нас у гэтай залі. Канферэнцыя паказала важнасць

праблемы тэрміналогіі. Мы павінны больш адказна ставіцца да тых тэрмінаў, што ўжываем і да тых дэфініцыяў, якія даем. З іншага боку, неабходны больш крытычны погляд на тэрміналогію, якую ўжываюць нашыя калегі. Сумяшчэнне ўнутранай адказнасці і крытычнага погляду на тэрміналагічныя навацы нашых калегаў можа паспрыяць таму, што нашая гістарычная навука ў цэлым уздымецца на больш высокі ўзровень. Акадэмічны падыход можа стаць той базай, на якой стане магчымым выпрацоўка нацыянальнай тэрміналогіі.

Нацыянальная праблематыка – гэта заўсёды рэч складаная. У нейкай ступені яна належыць нават не да публічнай, а да інтымнай сферы. Менавіта таму свае нацыянальныя праблемы трэба ставіць у нейкія акадэмічныя рамкі, зразумелыя для ўсіх.

Валянцін Голубеў: Давайце рэальна ацэньваць свае сілы. Я лічу, што мы павінны больш карыстацца святовым вопытам. Напрыклад, калі мы ў парламенце стваралі Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь, то выкарысталі французскі вопыт, які быў падтрыманы ўсёй Еўропай. У Канстытуцыі Францыі ўтрымліваўся тэрмін “французскі народ”, які разумеўся як супольнасць усіх жыхароў краіны, усіх яе грамадзянаў. Менавіта так трэба разумець гэты тэрмін у Канстытуцыі РБ 1994 г. Мы кожнага чалавека, незалежна ад яго нацыянальнасці, аднеслі да беларускага народа. Я ўпэўнены, што гэта абавязак тытульнай нацыі выкарыстоўваць патэнцыял кожнага грамадзяніна для ўмацавання і развіцця сваёй дзяржавы. У той жа Расеі І.Левітана лічаць вялікім рускім мастаком. Пры гэтым нішто не замінае яўрэйскай нацыі таксама лічыць яго ўласным нацыянальным талентам. Чаму мы павінны адмаўляцца ад людзей, якія тут жылі і працавалі? Нават, калі яны з’ехалі адсюль, мы маем права ганарыцца, што яны нарадзіліся і выраслі на беларускай зямлі. Усе яны прадстаўнікі беларускага народу. Такім чынам мы будзем толькі ўзбагачаць беларускую нацыю і беларускую гісторыю. Ніколі яўрэй не пакрыўдзіцца, калі мы скажам, што той ці іншы прадстаўнік яўрэйскай нацыянальнасці ўзбагаціў беларускую культуру, стаў беларускім нацыянальным героем.

Святлана Куль-Сальверстава: Шаноўнае спадарства, не блытайце акадэмізм і публіцыстыку!

Якаў Басін (Менск): У мяне ў руках план зборніка “Беларусь у XX стагоддзі” (выпуск 2). Тут 42 артыкулы. Я працаваў над кожным тэкстам і магу сказаць, што пераважная іх большасць напісаная на добрым публіцыстычным узроўні. Сапраўдны гісторык разумее, што звяртаючыся да мінулага, ён гавораць нешта важнае пра сённяшні дзень. У іншым выпадку гісторыя не мае ніякага сэнсу.

Валянцін Мазец (Менск): Арнольд Тойнбі адзначаў, што гістарычны працэс ідзе шляхам выклікаў, якія ўзнікаюць перад пэўным народам, і адказамі на гэтыя выклікі. Задача гісторыка – даваць адказы на новыя паўстаючыя пытанні. Не даганыць, а даваць адказы на тыя пытанні, якія падкідвае сённяшняе жыццё.

Святлана Куль-Сальверстава: Мы закранулі праблему мовы гістарычнай публіцыстыкі і праблему мовы гістарычнай навукі, г.з. навуковай тэрміналогіі.

Растлумачу на прыкладзе медыцыны. Лекары могуць размаўляць паміж сабой з выкарыстаннем лацінскіх тэрмінаў, каб, напрыклад, дакладна паставіць дыягназ. Затое з хворымі яны могуць размаўляць штодзённай мовай. У нас атрымалася так, што мы змяшалі разам і публіцыстычнае значэнне некаторых тэрмінаў і іх дакладную навуковую дэфініцыю. Мяне, напрыклад, абсалютна не задавальняе тэрмін “беларускі народ”. Гэты тэрмін недакладны. Ён шматзначны.

Алесь Смалянчук: На маю думку, гісторыкі ніколі не дасягнуць пэўнага “фізіка-матэматычнага” ўзроўню гістарычнай мовы. Але гэта і не патрэбна гістарычнай навуцы. Заўсёды ў ёй будуць спалучацца публіцыстычныя і навуковыя рысы. Гэта непазбежна ў нашай працы. Нехта можа на падставе гэтага заявіць, што гісторыя гэта не навука, а на маю думку гісторыя – гэта вельмі складаная навука. Што дасць стварэнне новай штучнай мовы гісторыі? Толькі тое, што гісторыя ператворыцца ў гульню для сотні інтэлектуалаў і пры гэтым страціць тую выключную сацыяльную ролю, якой сёння мы можам ганарыцца.

Алесь Краўцэвіч: Завяршаецца III канферэнцыя БГТ. Нагадаю, што I канферэнцыя адбылася ў Гародні і была прысвечаная праблемам айчыннай гістарыяграфіі. II канферэнцыя прайшла ў Магілёве. На ёй разглядаліся пытанні перыядызацыі беларускай гісторыі. Ад імя арганізацыйнага камітэта і Рады БГТ інфармую спадарства, што тэксты выступаў будуць надрукаваныя.

Сённяшняя канферэнцыя, на маю думку, аказалася самай гарманічнай з усіх трох. Вельмі добра спалучыліся і выступы, і пытанні, і дыскусіі. Мне здаецца, што сёння мы акцэнтавалі праблему. І думаю, што пастаноўка пытання пра тэрміналогію беларускай гістарычнай навукі будзе заўважана нашымі калегамі гісторыкамі. Будзем спадзявацца, што яны працягнуць гэтую справу.

БГТ і надалей будзе арганізоўваць навуковыя канферэнцыі і надалей будзе выдаваць Гістарычны альманах. Запрашаем да супрацоўніцтва і сяброў Таварыства і тых даследчыкаў, якія знаходзяцца па-за яго межамі.